

تحلیل نقش کنشگران طرح‌های توسعه شهری در ساماندهی و توسعه کالبدی-فضایی شهری با مدل مکتور (مطالعه موردی: منطقه ۳ شهر زنجان)

تاریخ دریافت مقاله: ۴۰۰/۱۱/۱۸ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۴۰۱/۰۱/۲۵

مجید حضرتی (کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران)
محمدتقی حیدری* (دانشیار گروه جغرافیا، دانشگاه زنجان، زنجان، ایران)
جعفر مهدیون (کارشناس ارشد شهرسازی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد زنجان، زنجان، ایران)

چکیده

یکی از اهم‌های اصلی در موفقیت طرح‌ها و برنامه‌های توسعه شهری، هماهنگی میان سازمان‌ها و کنشگران توسعه شهری است. چرا که، تمرکزگرایی یا تعدد سازمان‌ها و نهادهای اداره کننده شهری موجب سردرگمی و اتلاف منابع شهری و ناموفق بودن تهیه و اجرای طرح‌های توسعه شهری خواهد شد. این مقاله با روش توصیفی-تحلیلی بدنبال تحلیل نقش کنشگران طرح‌های توسعه شهری در ساماندهی و توسعه کالبدی-فضایی در منطقه ۳ شهر زنجان است. گردآوری داده‌ها با مطالعات میدانی و کتابخانه‌ای انجام شد. جامعه آماری با روش نمونه‌گیری گلوله برفی ۳۰ نفر انتخاب شد. برای تحلیل داده‌ها از تحلیل عاملی، مدل معادلات ساختاری و مدل چندموضوع-چندبازیگر با نرم‌افزار SPSS، SmartPLS و Mactor استفاده شد. نتایج نشان داد که شاخص‌های «الگوی توسعه شهری مطلوب» با ضریب ۰/۸۲۴؛ «آلودگی» با ضریب ۰/۸۳۳؛ «توسعه گردشگری» با ضریب ۰/۸۳۷؛ و «تقویت امنیت» با ضریب ۰/۸۲۹ بیشترین ارتباط و همبستگی را با تهیه و اجرای طرح‌های توسعه شهری داشته است. همچنین، بیشترین تأثیر کنشگران برای سازه اجتماعی با ضریب تأثیر ۰/۸۰۱ و سازه زیست‌محیطی با ضریب ۰/۵۹۲ است. علاوه بر این، شهرداری رابطه مستقیم با اداره راه‌وشهرسازی و شرکت‌های مهندسی مشاور در تهیه و اجرای طرح‌های شهری دارد و نهادهای محلی و شهروندان چندان مورد توجه قرار نگرفته‌اند.

واژه‌های کلیدی: برنامه‌ریزی شهری، طرح‌های توسعه، کنشگران شهری، مدل مکتور، شهر زنجان.

مقدمه

فرآیند شهرنشینی و شهرسازی در شرایط بحرانی و در حال گذار جامعه با معضلات گوناگونی مواجه است که ساختار فضایی نامناسب شهر یکی از آنهاست. در این میان، برنامه‌ریزان و مدیران توسعه شهری بمنظور دستیابی به توسعه یکپارچه در ابعاد ساختاری و کارکردی شهر براساس نیاز فعلی و آینده محور شهروندان، به تهیه و اجرای طرح‌های توسعه شهری می‌پردازند (خرمالی، ۱۳۹۴: ۳). چرا که این طرح‌ها، بصورت ساختارمند به کنترل محدوده، برنامه‌ریزی کاربری و تعیین جهات توسعه شهر و ساماندهی فضایی شهرها و انتظام بخشیدن و هماهنگ کردن توسعه اقتصادی، اجتماعی و کالبدی نیروهای دخیل در توسعه شهری می‌پردازند (رهنما، ۱۳۹۷: ۱۰۵). در این میان، نقش بی سابقه دولت در سازماندهی، طراحی و تدوین طرح‌ها؛ داشتن ساختار کارکردی ناقص به صورت «تهیه، تحلیل و اجرا» آن هم به شیوه از بالا به پایین (شریف زادگان و ندایی توسی، ۱۳۹۳: ۱۶)؛ ارائه برنامه‌ریزی و چشم‌انداز طولانی مدت برای ساماندهی کالبدی و اقتصادی شهرها در طرح‌های توسعه (دانشپور، ۱۳۸۷: ۲۸)، و تمرکز بر ساخت و سازها بر اساس معیارهای از پیش تعیین شده، به عنوان پایه اساسی طرح‌ها، قابل کنکاش و تحلیل است (مهدی زاده، ۱۳۹۳: ۷۸). البته ریشه یابی، تبیین و تحلیل چالش‌های ساختاری-کارکردی در طرح‌های توسعه شهری به اواخر دهه ۱۹۵۰ میلادی برمی گردد. در این دوره، فرایند طرح ریزی توسعه شهری با ویژگی‌هایی در قالب ناکارآمدی کالبدی در درجه اول و نقصان در برخورداری از شاخص‌های کیفی اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی نشان می‌دهد (Haines, 2018: 50). چرا که این ویژگی‌ها صرفاً کمی و فنی قادر به پاسخ به پویایی مسائل و چالش‌های شهری نبودند و متعاقباً لزوم داشتن رویکردهای انعطاف مند، پویا و مشارکت مبتنی بر همه نیروهای دخیل در توسعه شهری، اذهان برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران را در شهرها به خود مشغول ساخته بود (Hillier, 2007: 58 & Gunder). در حالی که، ویژگی‌های ساختاری که هیچ گونه سیاست‌گذاری هدایت‌گرایانه، مبتنی بر واقعیات و به صورت فرایندی و گام به گام در آن دیده نمی‌شود، امکان بازنگری در حین اجرا و نظارت صحیح بر آنها عملاً وجود ندارد (امان پور و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۰۰). به نحوی که مسؤولیت تهیه طرح‌ها و مسؤولیت اجرای آن به عهده دو نهاد متفاوت و جدا از هم واگذار می‌شود (کلانتری، ۱۳۹۳: ۹-۳). این رویکرد در تهیه و اجرای طرح‌ها، عملاً رویکرد مشارکتی و همکاری نیروهای مؤثر در حیات شهری را با چالش جدی مواجه می‌سازد. لذا این تحقیق بدنبال تبیین نقش هر یک از کنشگران و نیروهای مؤثر بر توسعه فضایی شهری در فرآیند تهیه و اجرای طرح‌های توسعه شهری در ایران است. تا از این طریق سطح برنامه‌ریزی فضایی و عوامل مؤثر بر موفقیت و عدم موفقیت طرح‌ها ریشه یابی گردند. بنابراین، یکی از اهرم‌های اصلی در موفقیت طرح‌ها و

برنامه‌های توسعه شهری، هماهنگی میان سازمان‌ها و کنشگران توسعه شهری است. تمرکزگرایی و تعدد سازمان اداره کننده شهری موجب سردرگمی و اتلاف منابع شهری و ناموفق بودن تهیه و اجرای طرح‌های توسعه شهری خواهد شد. در همین راستا پیاده کردن مدیریت یکپارچه از طریق ایجاد هماهنگی میان نهادهای مرتبط، راه حل مناسبی برای تهیه طرح‌های توسعه می‌باشد (عزیزی و همکاران، ۱۳۹۱: ۶).

بدین ترتیب، پژوهش حاضر به دنبال توجیه ساختاری و کارکردی کنشگران شهری در تهیه و اجرای طرح‌های توسعه شهری است. بطور کلی، بافت منطقه ۳ شهر زنجان به عنوان بخش مرکزی شهر (۱۹۷۴ هکتار) محل پویایی و مرکزیت ثقل اقتصادی، رونق بازار، جلوه‌های هنری و معماری (دارای یک مجموعه تاریخی بازار و ۲۱ واحد معماری و ابنیه تاریخی)؛ هویت محله ای، و تجلیگاه خاطرات جمعی و اهمیت کالبدی محسوب می‌گردد (توسلیان و حضرتی، ۱۳۹۸: ۲). لذا نیروها و عوامل مختلفی در تهیه و اجرای طرح‌های توسعه شهری در این منطقه دخیل هستند. در نتیجه، با توجه به درجه اهمیت این محدوده در برنامه‌ریزی شهری و مدیریت شهر زنجان، به نظر می‌رسد یکی از پیش زمینه‌های اصلی تبیین و تحلیل فرآیند تهیه و اجرای طرح‌های توسعه شهری، شناسایی عوامل و نیروهای مهم و تأثیر گذار در تهیه و اجرای طرح‌ها بمنظور شناخت موانع و ظرفیت‌های اداری (سیاسی) و اجتماعی-اقتصادی و کالبدی در شهر زنجان است. لذا هدف این تحقیق، دستیابی به نقش کنشگران دخیل در فرآیند تهیه و اجرای طرح‌های توسعه شهری از طریق مطالعات نظری و میدانی در منطقه ۳ شهر زنجان است. از اینرو، سؤال اصلی تحقیق این است که نقش کنشگران در فرآیند تهیه و اجرای طرح‌های توسعه شهری منطقه ۳ شهر زنجان چگونه بوده است؟

چارچوب نظری و پیشینه تحقیق

طرح‌های شهری با کیفیتی که در حال حاضر در کشور متداول است، از ابتدای برنامه سوم عمرانی کشور (۴۶-۱۳۴۱) آغاز شد. اما شروع واقعی تهیه و اجرای طرح‌های جامع را در ایران می‌توان همزمان با تهیه برنامه چهارم دانست (حبیبی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۴-۲۳). در سال ۱۳۴۳ وزارت آبادانی و مسکن و به دنبال آن شورای عالی شهرسازی تأسیس شد (یاری قلی، ۱۳۹۷: ۵). اولین طرحی که به تصویب شورای عالی شهرسازی رسید، طرح جامع بندرلنگه بود که در سال ۱۳۴۴ تصویب شد و در سال ۱۳۵۳ نیز قانون ۱۳۴۳ وزارت آبادانی و مسکن به وزارت مسکن و شهرسازی به تصویب رسید (مشهدی زاده، ۱۳۹۵: ۴۷۴). در شرح خدمات همسان تهیه طرح‌های جامع، اصلاحات و تغییراتی، اگرچه نه در محتوا بلکه در روش و مراحل تهیه و تصویب آن به عمل آمد، و با عنوان «طرح‌های توسعه، عمران، حوزه نفوذ و تفصیلی

شهرها» در سال ۱۳۶۳ صورت قانونی و اجرایی پیدا کرد (حبیبی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۵). از طرفی، طرح‌های تفصیلی دارای ضوابط و مقرراتی بوده که تحت عنوان ضوابط و مقررات در زمان تهیه طرح‌ها تدوین و پس از تصویب مراجع مربوطه به شهرداری‌ها ابلاغ می‌گردند (کوزه گر و جوکار، ۱۴۰۲).

در بیشتر کشورهای توسعه یافته، روند تهیه طرح‌ها و مبانی نظری آن، به ویژه از اواخر دهه ۷۰ و اوایل دهه ۸۰، به سمت شهر و منطقه شهری در تعامل باهم حرکت کرده است (رضایی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۷). امروزه سه نوع نگرش در زمینه ساماندهی بافت قدیم و فرسوده وجود دارد:

الف: نگرش محافظه کارانه و موزه ای (تفکر آئینی): این نگرش بر تفکر شالوده حفاظت از میراث فرهنگی استوار است و حفظ شهرها به شکل تاریخی و بدون مداخله در مقتضیات زندگی امروز ترجیح داده می‌شود. در این نگرش، تا حد امکان از هرگونه دخالت در وضع موجود باید اجتناب کرد.

ب: نگرش رادیکال یا سلولی (توانمندسازی): در واقع مکتب اتمیسم (سلولی) یا تجزیه گرایی از قدیمی‌ترین شیوه‌های جهان بینی است. پیروان این نگرش برای مداخله در بافت‌های قدیمی شهرها، دگرگون کردن یا تجدید کامل بافت‌های کهن را با حفظ آثار فرهنگی ارزشمند تجویز می‌کنند و دارای ماهیت موضعی با بافت تاریخی است و تخریب و نوسازی تنها راه حل پیشنهادی آنهاست.

ج: نگرش عقلانی (ارگانیکستی): شیوه تفکر ارگانیکستی بر مفاهیم جدیدی چون کمیت، نظام، سلسله مراتب و پویایی پدیده‌های زیستی تأکید فراوان دارد. بر اساس چنین نظریه‌ای برای مداخله در مراکز تاریخی مراحل مختلفی پیشنهاد می‌شود: (۱) بناهایی که باید محافظت شوند. (۲) بناهایی که می‌توان با تغییراتی در کاربرد و کالبدشان به زندگی و بقاء فعالیت بخشید. (۳) بناهایی که مرمت آنها ضروری است. (۴) بناهایی که باید تخریب و نوسازی شوند (پالپانیا، ۱۳۹۹).

کنشگران توسعه فضایی شهری

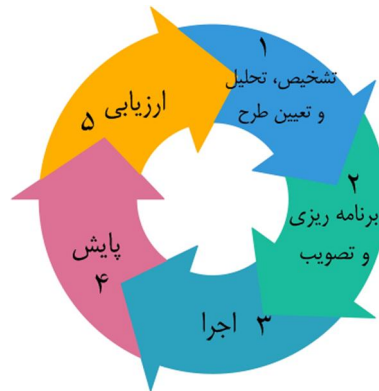
مفهوم کنشگر از دیدگاه کاستلز به گستره‌ای از موضوعات مرتبط با کنش همچون کنشگران فردی، کنشگران گروهی، سازمانها، نهادها، و شبکه‌ها اشاره دارد. حتی اگر این عملکرد به واسطه فرآیندهایی در گذشته، نهادینه یا سازماندهی شده باشد، اما آنچه مهم تلقی می‌شود این است که در نهایت تمام سازمانها، نهادها، و شبکه‌ها به گونه ای بر عملکرد کنشگران انسانی

دلالت می‌کنند (Castells, 2009: 11). کنشگری یا اکتیویسم به فعالیت‌های مختلف در عرصه‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و یا زیست محیطی با هدف ایجاد تغییر در این سامانه‌ها گفته می‌شود. فعالیت‌های مرتبط با کنشگری گستره وسیعی دارند و از نوشتن نامه‌های سرگشاده به روزنامه‌ها و سیاست مداران تا برگزاری کارزارهای سیاسی، بایکوت اقتصادی، راهپیمایی خیابانی، اعتصاب، تحصن و اعتصاب غذا را شامل می‌شود (توسلیان و حضرتی، ۱۳۹۸: ۳). هاروی با تأکید بر مداخله فعال کنشگران زندگی شهری در امور مختلف، معتقد است که نوع شهری که می‌خواهیم بسازیم باید بازتاب آرزوها و نیازهای شهری ما باشد (ایرمنش و مختاری، ۱۳۹۴: ۲۴۰). این در حالی است که برخی از کنشگران تلاش می‌کنند تا به جای اعمال فشار بر دولت‌ها برای تغییر و بازنگری در قوانین، مردم را به تغییر رفتارشان ترغیب کنند (Obar, 2012: 7).

هابرماس^۱ در نظریه کنش ارتباطی بیان می‌کند که توافق زمانی حاصل می‌شود که مباحثه کنندگان در زیست جهان با همدیگر بحث کنند و هر فردی این امکان را داشته باشد که در گفت و گوی آزاد شرکت کند. زیرا که زندگی جمعی بشر متکی بر شکل‌هایی از ارتباط روزمره مبتنی بر نوآوری، دوجانبگی، برابری، فارغ از زور است (Habermas, 2017: 56). از نظر هانا آرنست^۲ نیز نظریه‌های دموکراسی مشارکتی حول این حکم ساخته شده است که نمی‌توان، افراد، گروه‌ها و نهادها را جدای از یکدیگر و در انزوا مدنظر قرار داد. تصمیم‌گیری باید از طریق بحث آزاد یا باز، فارغ از زور و با هدف رسیدن به داوری اجماعی انجام گیرد (Miller, 2019: 121). برنشتاین نیز معتقد است که هر جامعه‌ای باید برای برخورد با تعارضاتی که نمی‌تواند با استدلال و مناظره حل شوند، رویه‌هایی داشته باشد؛ حتی زمانی که تمامی مشارکت کنندگان به استدلال منطقی متعهد هستند. در جامعه واقعی دقیقاً چنین تعارضاتی میان منافع به صورت تجربی و هنجاری وجود دارد (Bernstein, 2018: 33). در نتیجه اختلاف بین کنشگران توسعه شهری، امری منطقی و اجتناب ناپذیر است. هاروی با تأکید بر مداخله فعال کنشگران شهری در امور مختلف، معتقد است که نوع شهری که می‌خواهیم بسازیم باید بازتاب آرزوها و نیازهای شهرنشینان باشد (ایرمنش و مختاری، ۱۳۹۴: ۲۴۰). این در حالی است که برخی از کنشگران تلاش می‌کنند تا به جای اعمال فشار بر دولت‌ها، برای تغییر و بازنگری در قوانین، مردم را به تغییر رفتار و سبک زندگی شان ترغیب کنند (Obar, 2012: 7). در رابطه با نحوه مشارکت کنشگران توسعه شهری در پروژه‌ها و برنامه‌های مشارکتی شهر، ۵ مرحله یا چرخه به شرح شکل ۱ وجود دارد (استلاجی، ۱۳۹۱: ۲۴۶):

¹ Habermas

² Hana Arendt

شکل ۱- چرخه مشارکتی طرح‌های شهری با مشارکت کنشگران (مأخذ: استعلاجی، ۱۳۹۱: ۲۴۶)

کنشگران مؤثر بر طرح‌های توسعه شهری

برنامه ریزی و طرح‌های شهری و منطقه ای بنا به سرشت خود، نوعی انضباط هنجاری است. این برنامه‌ریزی با بسیج مکان و معماری سروکار دارد (Ewald, 2012). براساس نظریه کنش ارتباطی هابرماس، نتایجی که بر روی آن به طور وفاق آمیزی از طریق فرایند مباحثه معقول و غیراجباری که همه مشارکت کنندگان با یاری و همکاری یکدیگر در آن شرکت داشته اند متمرکز شده است، به شکلی آسانتر به وسیله مشارکت کنندگان پذیرفته می شود، و آن را متعلق به خود می دانند، و نه به عنوان نتایجی که دستگاه اداری تحمیل کرده است (رفیعیان و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۰۶). میشل فوکو معتقد است که مردم باید تصمیم گیری را در سطح محلی جا بیندازند و ارتقا دهند و در برابر نهادها، فنون و گفتمان‌هایی که به وسیله آنها بر آنان ستم روا داشته می شود مقاومت کنند (Rabinow, 2018: 111).

زمانی که مدیریت شهری یک پروژه یا طرحی را تعریف می کند، این طرح باید با مشارکت بخش خصوصی و عمومی اجرایی شود. بنابراین چنانچه منفعت و سود این کنشگران در روند اجرای طرح تعریف نشود، اجرایی کردن پروژه مورد نظر به تعویق می افتد (محمدی دوست، ۱۳۹۱: ۶۱). در نتیجه، بمنظور برنامه‌ریزی مناسب و همه جانبه با مشارکت تمامی کنشگران توسعه شهری، فرایندهای برنامه ریزی محلی و سیاستگذاری متضمن تعامل پیچیده سلسله‌ای از کنشگران (کارمندان برنامه‌ریزی، نمایندگان منتخب، اعضای جوامع محلی، متخصصان فنی و...) است. هر کنشگر بازنمون گروه خود را از موضوعات مختلف، مکان‌ها و طبیعت به همراه می آورد. اینکه کدام بازنمون به بازنمون رایج تبدیل شوند، متکی به منازعه و مذاکره مشارکت کنندگان رسمی، لابی کردن و مانورهای رسمی و نظایر اینهاست (هیلیر، ۱۳۹۹: ۱۱۴). بطور کلی در بررسی و تحلیل کنشگران توسعه شهری، چهار سطح از کنشگران مورد توجه قرار می گیرد:

- تصمیم سازان یا برنامه‌ریزان شهری
- تصمیم‌گیران یا سیاستمداران شهری
- مدیران اجرایی شهر
- ذینفعان شهری که مشخصا شامل مردم و بخش خصوصی است (عزیزی و همکاران، ۱۳۹۱: ۸).

علاوه بر نظریات و رهیافت‌های تبیین‌کننده کنشگران شهری مؤثر بر تهیه و اجرای طرح‌های شهری، تحقیقات متنوعی نیز در این رابطه در اقصی نقاط دنیا صورت گرفته است که هر کدام بر یکی از عوامل مدیریتی در تهیه طرح توسعه شهری تأکید دارند. خلاصه تحقیقات در جدول ۱ آورده شده است.

جدول ۱- مرور پیشینه تحقیق

نویسنده	سال	عنوان	نتایج
موسسه تحقیقاتی اروپا ^۱	۲۰۱۹	چالش‌های شهری اروپا: راهکار محلی	مسائل زیست محیطی، اقتصاد و اجتماعی مهمترین رویکردهای تهیه برنامه‌های توسعه شهری است.
برنامه زیست محیطی سازمان ملل ^۲	۲۰۱۷	یکپارچگی در مدیریت و برنامه‌ریزی شهری: اصول و راهبردهایی برای شهرها در قرن ۲۱	ارائه راهبرد مشارکتی منسجم و توسعه محور توسط تصمیم سازان، مدیران ارشد و سیاست‌مداران شهری
سوفسکا	۲۰۱۷	شناختن توسعه پذیری در یک شهر از طریق راه حل‌های هوشمند و برنامه‌ریزی شهری برای توسعه آینده زندگی قابل سکونت شهر اسکوپیه	لازمه رسیدن به یک شهر توسعه پذیر، تغییر درک شهروندان و مدیران از شهر و سیستم‌های شهری است
سامپر ^۳	۲۰۱۷	آیا ظرفیت نهادی برای توسعه یکپارچه منطقه‌ای وجود دارد؟ کاربرد رویکردهای حکمرانی جدید در کرواسی	ظرفیت نهادی، ظرفیت برای گذار است، و نهادهای محلی باید این ظرفیت را بواسطه تقویت مشارکت بین شهروندان، بخش خصوصی و دولتی ایجاد کنند.
ایوانز و همکاران ^۴	۲۰۱۵	حکمرانی شهرهای پایدار	فقدان نهادهای محلی یا پایین بودن سطح مشارکت آنها منجر به شکست برنامه‌های توسعه فضایی پایدار شهرها می‌گردد
توسلیان و حضرتی	۱۳۹۸	تحلیل نقش کنشگران تأثیرگذار بر تولید فضای رانته با مدل مکتور	عامل اصلی تولید فضای رانته در شهر زنجان، روابط بین تعاونی، خصوصی و دولت

¹ European Research Area

² united nations environment programme

³ sumper

⁴ al et Evans

است			
مشروعیت یک طرح می بایست برآیندی از تمام دیدگاه‌های کنشگران برپایه تعاملی دوجانبه باشد	تحلیلی بر مناسبات قدرت در فرایند برنامه ریزی طرح‌های توسعه شهری	۱۳۹۷	رفعیان و همکاران
نهادهای محلی می‌توانند از ظرفیت اعتمادسازی، مشارکتی و تعاملی خود جهت توسعه سرمایه گذاری استفاده نمایند.	نهادهای محلی و ظرفیت آنها در توسعه پایدار شهری	۱۳۹۵	کلانتری خلیل آباد و همکاران
کنشگران و منافع آنان یکی از مسائل جدی در فرایند برنامه ریزی و اجرای طرح‌های توسعه شهری است	مدیریت تعارض کنشگران در فرایند تهیه و اجرای برنامه‌های توسعه شهری	۱۳۹۴	اوسگویی و هودسنی

مأخذ: نگارندگان

روش شناسی پژوهش

در این تحقیق، تحلیل داده‌ها مبتنی بر روش توصیفی-تحلیلی است. روش گردآوری اطلاعات با توجه به ماهیت موضوع تحقیق، به دو صورت کتابخانه‌ای و میدانی بوده است. در روش مطالعات میدانی، پرسشنامه به عنوان مهمترین ابزار گردآوری اطلاعات مورد استفاده قرار گرفته است. جامعه آماری شامل ساکنین منطقه ۳ شهر زنجان است. با توجه به تخصصی بودن موضوع و پیچیدگی تکنیک‌های تحلیل و پرسشنامه، از جامعه متخصصین در قالب پنل دلفی بهره گرفته شده است. لذا با استفاده از روش نمونه گیری گلوله برفی، ۳۰ نفر از متخصصین برنامه‌ریزی شهری (عمدتا اساتید دانشگاه و دانشجویان دکتری و مدیران اجرایی شهر) به عنوان نمونه آماری انتخاب گردید. شاخص‌های تحقیق نیز مبتنی بر مؤلفه‌های مؤثر بر فرآیند تهیه طرح‌های توسعه شهری در قالب ۴ مؤلفه اصلی است (به انتخاب جامعه آماری متخصصین در چهار مرحله دلفی) است. روایی پرسشنامه توسط ۱۰ متخصص برنامه‌ریزی شهری تأیید شد. پایایی نیز طبق فرمول آلفای کرونباخ برابر ۰/۸۲۵ برآورد شد، که قابل قبول است.

جدول ۲- ابعاد و شاخص‌های تبیین کننده نقش کنشگران در طرح‌های توسعه شهری

شاخص‌ها	ابعاد	
توسعه گردشگری؛ تنظیم بیلان هزینه و درآمد شهر؛ توسعه اقتصادی براساس ظرفیت‌های محله ای؛ بهینه سازی فضای کسب و کار؛ بهسازی عملکردی خدمات شهری؛	اقتصادی	عملکرد طرح‌های توسعه شهری
تقویت امنیت؛ کاهش جرائم و ناهنجاری‌ها؛ توسعه عدالت فضایی؛ تقویت سرمایه اجتماعی؛ آموزش؛ بهداشت و درمان	اجتماعی	
ضریب هم پیوندی؛ کیفیت مسکن، سیمای کالبدی شهر، ریزدانی ساختمان، سرانه خدمات شهری، کیفیت شبکه معابر؛ الگوی توسعه شهری مطلوب	کالبدی	
آلودگی، بهداشت محیطی، سیستم دفع فاضلاب؛ کیفیت مدیریت زباله؛ کیفیت منابع طبیعی	زیست محیطی	

شهروندان؛ نهادهای محلی (سمن‌ها، دفاتر تسهیگری، سرای محله و...)؛ بخش خصوصی (شرکت‌های ساختمانی، تعاونی مسکن و زمین، موسسات املاک)؛ اداره راه و شهرسازی؛ شهرداری؛ شرکت‌های مهندسی مشاور	کنشگران شهری
--	--------------

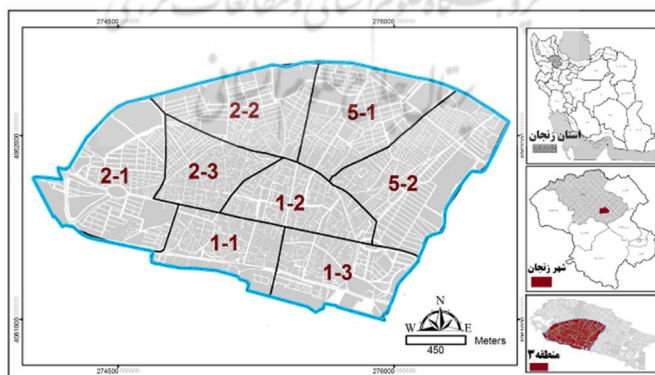
مأخذ: توسلیان و حضرتی، ۱۳۹۸؛ حبیبی و مقصودی، ۱۳۹۸؛ داداش پور و حاجی‌وندی، ۱۳۹۷؛

صفری و همکاران، ۱۳۹۹؛ Miller, 2019؛ Hegedus, 2018

برای تحلیل داده‌ها از آزمون تحلیل عاملی، مدل معادلات ساختاری و مدل چندموضوع-چندبازیگر با کمک نرم‌افزارهای SPSS، SmartPLS و Mactor استفاده شده است. ابتدا با تحلیل عاملی میزان اشتراکات واریانس مشترک متغیر با سایر متغیرها بررسی شد و متغیرهای کم اهمیت حذف گردید. سپس روابط علی بین مؤلفه‌های تحقیق با استفاده از مدل معادلات ساختاری سنجیده شد. تا میزان ارتباط کنشگران با شاخص‌های مؤثر بر تهیه و اجرای طرح‌های توسعه شهری تأیید گردد. بعد از مشخص شدن روابط علی کنشگران و شاخص‌ها، با استفاده از مدل چندموضوع-چندبازیگر، نقش و کیفیت تأثیر کنشگران در عملکرد مطلوب طرح‌های توسعه شهری بررسی و تحلیل گردید.

محدوده مورد مطالعه

شهر زنجان در شمالغرب کشور و مرکز استان زنجان قرار دارد. منطقه ۳ شهر زنجان به عنوان محدوده مورد مطالعه، در بخش جنوبی شهر قرار دارد. این محدوده با جمعیت ۱۴۸۱۹۲ نفر (۳۴٫۴ درصد جمعیت شهر) و با مساحت ۱۹۷۴ هکتار، تقریباً ۳۲ درصد از کل مساحت شهر را شامل می‌شود (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵).

نقشه ۱- موقعیت منطقه ۳ در شهر زنجان و کشور (مأخذ: نگارندگان)

تجزیه و تحلیل یافته‌ها

بعد از استخراج واریانس مشترک و اعمال چرخش واریانس، شاخص‌هایی که مقادیر عددی آنها بیشتر از ۰,۵ باشد. در چرخه آزمون حفظ شده و مابقی به علت اهمیت پایین تر از چرخه تحلیل تحقیق خارج می‌شوند. لذا ۱۹ شاخص بار عاملی بالای ۰/۵ دارند؛ در نتیجه، درجه اهمیت مطلوب و مؤثری در زمینه تبیین اثرات طرح‌های توسعه شهری دارند. و این شاخص‌ها را می‌توان در تبیین نقش کنشگران در تهیه و اجرای طرح‌های شهری بکار گرفت. بدین ترتیب، در بُعد کالبدی شاخص «الگوی توسعه شهری مطلوب» با بارعاملی ۰/۸۲۴ بیشترین ارتباط و همبستگی را با تهیه و اجرای طرح‌های توسعه شهری داشته است. در مقابل شاخص «ریزدانگی ساختمان» با بار عاملی ۰/۵۸ کمترین تأثیر را دارد. در بُعد زیست محیطی شاخص «آلودگی» با بارعاملی ۰/۸۳۳ بیشترین ارتباط را با تهیه طرح‌های شهری داشته است. در مقابل شاخص «کیفیت منابع طبیعی» دارای بار عاملی کمتر از ۰/۵ بود و از چرخه تحلیل خارج گردید. در بُعد اقتصادی شاخص «توسعه گردشگری» با بارعاملی ۰/۸۳۷ بیشترین ارتباط را با تهیه طرح‌های شهری داشته است. و شاخص «تنظیم بیلان هزینه و درآمد» دارای بار عاملی کمتر از ۰,۵ بودند و از چرخه تحلیل خارج می‌شوند. در بُعد اجتماعی شاخص «تقویت امنیت» با بارعاملی ۰/۸۲۹ بیشترین ارتباط را با تهیه طرح‌های شهری داشته است. و شاخص‌های «بهداشت و درمان؛ و آموزش» دارای بار عاملی کمتر از ۰/۵ بودند و از چرخه تحلیل خارج می‌شوند.

جدول ۳- رتبه بندی شاخص‌های مؤثر بر تهیه طرح‌های شهری با تحلیل عاملی

عامل	متغیرها	ضرایب	عامل	متغیرها	ضرایب
کالبدی	ضریب هم پیوندی	۷۵۸/۰	اقتصادی	توسعه گردشگری	۸۳۷/۰
	کیفیت مسکن	۸۱۹/۰		تنظیم بیلان هزینه و درآمد	۴۲۴/۰
	سیمای کالبدی شهر	۵۷۹/۰		توسعه اقتصادی براساس	۷۷۸/۰
	ریزدانگی ساختمان	۵۸/۰		بهینه سازی فضای کسب و کار	۷۳/۰
	سرانه خدمات شهری	۶۱۱/۰		بهبودسازی عملکردی خدمات	۷۱۸/۰
زیست محیطی	کیفیت شبکه معابر	۶۷/۰	اجتماعی	تقویت امنیت	۸۲۹/۰
	الگوی توسعه شهری مطلوب	۸۲۴/۰		کاهش جرائم و ناهنجاری‌ها	۷۵۶/۰
	آلودگی	۸۳۳/۰		توسعه عدالت فضایی	۷۶۶/۰
	بهداشت محیطی	۷۵۴/۰		تقویت سرمایه اجتماعی	۶۵۶/۰
	سیستم دفع فاضلاب	۷۴۷/۰		بهداشت و درمان	۳۵۴/۰
	کیفیت مدیریت زباله	۷۶۱/۰		آموزش	۳۴۲/۰
	کیفیت منابع طبیعی	۳۷۷/۰			

منبع: یافته‌های تحقیق

در مرحله بعد برای برآورد اعتبار متمایز(واگرا)^۱ معیارها، از روش ماتریس با نرم‌افزار SmartPLS استفاده شد. این معیار مشخص می‌کند که ضریب همبستگی متغیرهای پنهان(ابعاد چهار گانه) با متغیر مستقل(کنشگران) قابل تعریف برای مدل تحلیل معادلات ساختاری است یا نه. همانگونه که در جدول ۴ مشاهده می‌شود، براساس نتایج ماتریس کنشگران، مقادیر جذر AVE، برای تمامی متغیرهای پنهان (ابعاد) که در خانه‌های موجود در قطر اصلی ماتریس قرار دارند، از مقدار همبستگی میان آنها که در خانه‌های زیرین و راست قطر اصلی قرار گرفته اند، بیشتر می‌باشد؛ بنابراین می‌توان اذعان نمود که متغیرهای مکنون در مدل حاضر، تعامل بیشتری با مشاهده پذیرهای خود دارند. به عبارتی، روابط علی بین شاخص‌ها و اعتبار واگرای مدل در حد مناسبی بوده و مورد تائید می‌باشد.

جدول ۴- ماتریس سنجش روایی اعتبار متمایز(واگرا)

کنشگران	کالبدی	زیست محیطی	اقتصادی	اجتماعی	
۰	۰	۰	۰	۱	اجتماعی
۰	۰	۰	۱	۳۷۳/۰	اقتصادی
۰	۰	۱	۲۹۱/۰	۶۰۴/۰	زیست محیطی
۰	۱	۶۲۸/۰	۳۷۲/۰	۴۰۴/۰	کالبدی
۱	۵۴۳/۰	۵۹۲/۰	۵۲۴/۰	۸۰۱/۰	کنشگران

منبع: یافته‌های تحقیق

نتایج تحلیل مدل معادلات ساختاری نشان می‌دهد که تمامی روابط معنی‌دار هستند. در این رابطه، بیشترین تأثیر کنشگران مربوط به سازه اجتماعی با ضریب تأثیر ۰/۸۰۱ و سطح معنی داری ۰/۰۰۰ و سازه زیست‌محیطی با ضریب ۰/۵۹۲ و سطح معنی داری ۰/۰۰۰ است. در نتیجه، کنشگران تهیه و اجرای طرح‌های توسعه شهری از طریق مؤلفه‌های اجتماعی مانند امنیت، کاهش جرائم و توسعه عدالت فضایی و تقویت سرمایه اجتماعی توانسته اند به اجرای بهتر طرح‌های توسعه شهری کمک کنند. لذا برای دستیابی به یک مکانسیم منسجم در تهیه و اجرای طرح‌های شهری، نیازمند تقویت زیرساخت‌های اجتماعی از قبیل تبیین نقش مردم در جامعه، و نقش دولت در سرمایه‌گذاری زیربنایی و نحوه پایداری دولت و مردم به قوانین هستیم.

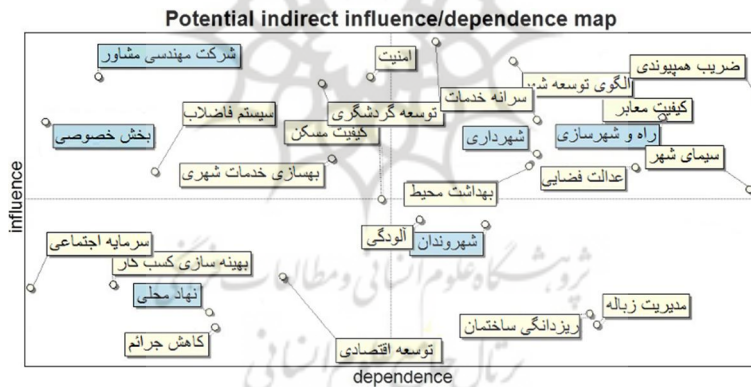
¹ discriminant validity

۱۷	۳	۱	۳	۴	۴	۲	توسعه گردشگری
۱۶	۳	۱	۳	۳	۳	۳	توسعه اقتصادی براساس ظرفیت‌های محله ای
۱۶	۳	۱	۳	۳	۳	۳	بهینه سازی فضای کسب و کار
۱۷	۳	۲	۳	۳	۳	۳	بهسازی عملکردی خدمات شهری؛
۱۲	۱	۱	۳	۳	۳	۱	تقویت امنیت
۲۲	۳	۴	۴	۴	۳	۴	کاهش جرائم و ناهنجاری‌ها
۲۰	۳	۳	۴	۴	۳	۳	توسعه عدالت فضایی
۱۶	۳	۱	۳	۳	۳	۲	تقویت سرمایه اجتماعی
۱۴	۱	۱	۲	۳	۳	۴	ضریب هم پیوندی
۱۶	۳	۱	۳	۳	۳	۳	کیفیت مسکن
۱۳	۲	۲	۲	۲	۲	۳	سیمای کالبدی شهر
۱۴	۲	۱	۳	۳	۲	۳	ریزدانگی ساختمان
۱۶	۱	۲	۳	۱	۳	۴	سرانه خدمات شهری
۱۸	۲	۳	۳	۴	۳	۳	کیفیت شبکه معابر
۱۹	۱	۳	۳	۴	۳	۴	الگوی توسعه شهری مطلوب
۱۸	۲	۳	۴	۴	۲	۳	آلودگی
۱۵	۱	۲	۲	۳	۳	۴	بهداشت محیطی
۱۷	۱	۳	۲	۴	۳	۴	سیستم دفع فاضلاب
۸	۴	۱	۱	۱	۱	۴	کیفیت مدیریت زباله
	۴۲	۳۶	۵۴	۵۹	۵۳	۶۰	Di

مأخذ: یافته‌های تحقیق

تحلیل مؤلفه‌های اصلی و کنشگران در نرم افزار مکتور نشان می‌دهد که تهیه و اجرای طرح‌های توسعه شهری با محوریت برنامه‌ریزی متمرکز و دولتی در ساماندهی منطقه ۳ شهر زنجان، با همکاری کنشگران و عوامل مختلف تهیه می‌گردد. اما این روند ساختار مشارکت از پایین نداشته بیشتر در ادارات دولتی متمرکز است. طبق ماتریس بازیگران، موقعیت کنشگران و پیشران‌ها به چهار بخش تقسیم می‌گردد. در بخش یک، بازیگران و شاخص‌های دوجانبه قرار دارد. در نتیجه «شهرداری و اداره راه و شهرسازی» و علاوه بر آن پیشران‌های «توسعه عدالت فضایی؛ ضریب هم پیوندی؛ سیمای کالبدی شهر؛ سرانه خدمات شهری؛ کیفیت شبکه معابر؛ الگوی توسعه شهری مطلوب؛ و بهداشت محیطی» به عنوان، مؤلفه‌هایی با تأثیر دوجانبه در تهیه و اجرای طرح‌های توسعه شهری هستند و برای کنترل تحولات کالبدی-فضایی مطلوب شهر زنجان در منطقه ۳، باید مورد توجه جدی قرار گیرد. همچنین، باید بین شهرداری، راه و شهرسازی و شهروندان، یک تعادل کارکردی برقرار شود، و همه نیروها از سیستم برنامه‌ریزی

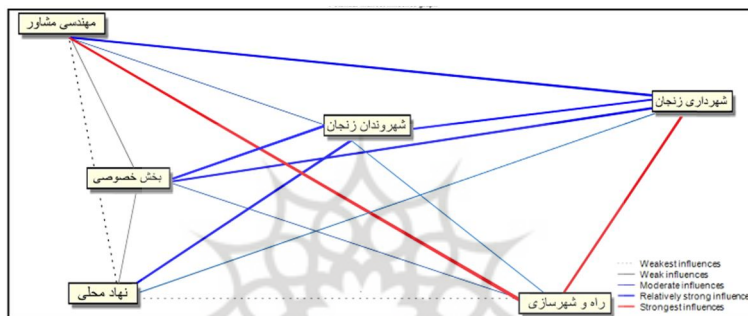
فضایی و پروژه‌ها و برنامه‌های شهری به یک اندازه برخوردار شوند. علاوه بر این، بخش دوم ماتریس نیز به بازیگران-موضوع «غالب» اختصاص دارد. این بازیگران و شاخص‌ها نقش بسیار کلیدی در تهیه و اجرای طرح‌های توسعه شهری دارند. و باید در برنامه‌ریزی‌های کالبدی و اقتصادی-اجتماعی شهر، شاخص‌های این بخش از ماتریس مورد بازنگری جدی قرار گیرد. در این رابطه، بازیگران این بخش ماتریس شامل «شهرک‌های مهندسی مشاور و بخش خصوصی» و پیشران‌ها نیز شامل «توسعه گردشگری؛ بهسازی عملکردی خدمات شهری؛ تقویت امنیت؛ کیفیت مسکن؛ و سیستم دفع فاضلاب» می‌باشد. بخش سوم نیز شامل بازیگران مستقل مانند «نهادهای محلی» و پیشران‌های «توسعه اقتصادی براساس ظرفیت‌های محله ای؛ بهینه سازی فضای کسب و کار؛ کاهش جرائم و ناهنجاری‌ها؛ و تقویت سرمایه اجتماعی» است. در بخش چهارم بازیگران مغلوب قرار دارد. که در این تحقیق، شامل شهروندان « هستند. با توجه به اینکه در فرآیند تهیه و اجرای طرح‌های توسعه شهری، شهروندان نقشی نداشته و فقط مجری ضوابط و مقررات تعیین شده توسط دستگاه‌های متولی هستند. در نتیجه در ماتریس بازیگران به عنوان گروه وابسته تشخیص داده شده اند. همچنین، شاخص‌های «ریزدانگی ساختمان؛ آلودگی؛ کیفیت مدیریت زباله» در بخش مغلوب قرار دارند.

شکل ۴- نقشه روابط بین بازیگران و اهداف منبع: یافته‌های تحقیق

در نهایت آخرین خروجی مدل نشان می‌دهد که برنامه‌ریزی متمرکز، بی توجهی به نهادهای محلی، ناآگاهی شرکت‌های مهندسی مشاور به مشکلات و نارسائی‌های اجتماعی-اقتصادی شهر منجر به تهیه طرح‌های توسعه نامطلوب با قابلیت اجرایی کم می‌گردد. لذا فرآیند تهیه و اجرای طرح‌های توسعه شهری در منطقه ۳ شهر زنجان باید با تجدید ساختار و اصلاح ضوابط شهرسازی در راستای برآوردن نیازهای واقعی شهروندان حرکت نماید. همانطور که شکل ۵ نشان می‌دهد، نقش شهرداری در این زمینه بسیار پر رنگ است و رابطه مستقیم و بسیار قوی

با اداره راه و شهرسازی و شرکت‌های مهندسی مشاور (تهیه کننده طرح‌ها) دارد. در مقابل ارتباط با نهادهای محلی و شهروندان چندان قابل قبول نیست. این در حالی است که شهروندان و نیازهای آن باید در مرکز ارتباطات فضایی کنشگران باشد. و اداره راه و شهرسازی به عنوان متولی طرح‌ها و شهرداری به عنوان متولی اجرای طرح‌ها، با شهروندان ارتباط متقابل و قوی داشته باشند. بخش خصوصی نیز به عنوان بازوی دیگر اجرای طرح‌های توسعه شهری، نقش حاشیه‌ای داشته و ارتباط چندانی با نهادهای متولی تهیه و اجرای طرح‌ها نداشته و عمدتاً دارای نقش بینابین و متوسط هستند. همانطور که در شکل ۵ دیده می‌شود، مثلث روابط بین شهرداری-راه و شهرسازی-شرکت‌های مهندسی مشاور، موید این مطلب است.

شکل ۵- همگرایی کنشگران فرآیند تهیه و اجرای طرح‌های توسعه شهری

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۲

بحث و نتیجه‌گیری

تهیه و اجرای طرح‌های توسعه شهری، نیازمند رویکرد مشارکتی با حضور تمامی ذی‌نفعان و مجریان پروژه‌های شهری است. در این میان، به علت ساختار بخشی نگر برنامه‌ریزی کالبدی-فضایی کشور، برخی نهادها از جمله بخش دولتی و سپس بخش خصوصی، نقش فعال و متمرکزی دارند. در حالی که برخی کنشگران از جمله نهادهای محلی نقش ضعیف و روبنایی دارند، که نتیجه آن ایجاد شکاف عملکردی و تصمیم‌سازی بین دولت و مردم شده است. از اینرو، متعاقب چنین رویه‌ای، بواسطه ضعف عملکردی نهادهای محلی و عدم مشارکت شهروندان، نیازهای واقعی مردم شناسایی و پیش‌بینی نمی‌گردد. در این میان، طبق مطالعات ایوانز و همکاران (۲۰۱۵) فقدان نهادهای محلی یا پایین بودن سطح مشارکت آنها منجر به شکست برنامه‌های توسعه فضایی پایدار شهرها می‌گردد. در حالی که مطابق یافته‌های کلانتری خلیل‌آباد و همکاران (۱۳۹۵) نهادهای محلی باید بواسطه اعتمادسازی و تقویت مشارکت مردم، نیازهای آنها را مرتفع نمایند. با اینحال، اجرای نامناسب طرح‌های توسعه و بی‌توجهی به نقش و تأثیر کنشگران شهری بویژه شهروندان و نهادهای محلی، در تهیه و اجرای طرح‌ها، موجب

نابسامانی و آشفتگی در بافت کالبدی به لحاظ ساختاری و کارکردی می‌شود. این در حالی است که، طبق تحقیقات برنامه زیست محیطی سازمان ملل (۲۰۱۷) ارائه راهبرد مشارکتی منسجم و توسعه محور توسط کنشگران، مهمترین رویکرد برنامه‌ریزی توسعه شهری است. بدین ترتیب، یکی از راه‌های تهیه و اجرای موفقیت آمیز طرح‌های توسعه شهر، دخالت دادن تمامی کنشگران شهری در فرآیند تهیه و اجرای طرح است. در این رابطه، با وجود پیشگامی شهر زنجان در تهیه و اجرای طرح‌های توسعه شهری، منطقه ۳ شهر زنجان به عنوان بافت قدیمی و کهن شهر، در زمینه اجرای موفق و مطلوب طرح‌های توسعه با مشکلات متعددی روبرو است. از طرفی دیگر، بواسطه برنامه‌ریزی متمرکز و کشمکش بین بخش دولتی و خصوصی جهت دستیابی به حداکثر سودآوری، همچنین برنامه‌ریزی ناکارآمد و اجرای ناقص و منفعت طلبانه طرح‌ها منجر به تغییر ساختار کالبدی و هویتی شهرها فارغ از نیازهای امروزی و آینده شهروندان می‌گردد. در این رابطه، بخش دیگری یافته‌های تحقیق نشان داد که عوامل اجتماعی بواسطه تقویت امنیت شهر، کاهش جرائم و توسعه عدالت فضایی و تقویت سرمایه اجتماعی توانسته اند به اجرای بهتر طرح‌های توسعه شهری کمک کنند. لذا برای اجرای بهتر طرح‌های توسعه شهری نیازمند توانمندسازی جامعه در بُعد اجتماعی هستیم. علاوه براین، بررسی نقش کنشگران در تهیه و اجرای طرح‌ها نیز نشان داد که اداره راه و شهرسازی به عنوان متولی تهیه طرح‌ها و شهرداری به عنوان متولی اجرای طرح‌ها بیشترین نقش را در طرح‌های توسعه شهری دارند. و شهروندان به عنوان کاربران و ذی نفعان اصلی طرح‌ها، نقش مغلوب و وابسته در تهیه و اجرای طرح‌ها دارند. این در حالی است که مثلث روابط بین شهرداری-راه و شهرسازی-شرکت‌های مهندسی مشاور از طریق شاخص‌های توسعه عدالت فضایی؛ ضریب هم پیوندی؛ سیمای کالبدی شهر؛ سرانه خدمات شهری؛ کیفیت شبکه معابر؛ الگوی توسعه شهری مطلوب؛ و بهداشت محیطی توانسته‌اند. نقش غالب در طرح‌های توسعه شهری ایفا کنند. این در حالی است که شهروندان و نیازهای آن باید در مرکز ارتباطات فضایی کنشگران باشد.

با توجه به موارد مطرح شده، بمنظور بهبود فرآیند تهیه و اجرای طرح‌های توسعه شهری با همکاری یکپارچه و منسجم کنشگران شهری در منطقه ۳ شهر زنجان، رعایت موارد زیر ضروری به نظر می‌رسد:

- واگذاری مسئولیت تهیه و اجرای طرح‌های توسعه شهری به بخش خصوصی با نظارت نهادهای محلی و ارائه گزارش روند کار توسط نهادهای محلی به دولت.
- ایجاد شورای هماهنگی بین مجموعه دستگاه‌های متولی خدمات شهری، زیربنایی و روبنایی با مشارکت مردم و شورایاری محلی
- شناسایی نقش و جایگاه کنشگران در طرح‌های توسعه شهری و تحلیل منافع هر یک

- تمرکز زدایی از مسئولیت‌ها بین سازمان‌ها و دستگاه‌های متولی شهر با واگذاری بخشی از برنامه‌ها در مرحله تدوین و اجرا به نهادها عمومی
- ارائه راهبرد مشارکتی منسجم و توسعه محور توسط تصمیم سازان، مدیران ارشد شهری و سیاست مدران شهری با مشارکت شهروندان و نهادهای محلی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع و مأخذ:

۱. استعلاجی، ع.، (۱۳۹۱)، بررسی الگوی مدیریت روستایی در ایران با تأکید بر مدیریت محلی و دهیاری‌ها. جغرافیا. ۱۰(۳۲)، ۲۵۸-۲۳۲.
۲. امان‌پور، س.، صفایی‌پور، م.، ملکی، س.، علیزاده، ه.، (۱۳۹۸). تبیین چالش‌های ساختاری در طرح‌ریزی راهبردی توسعه شهری کلان‌شهر اصفهان، مجله آمایش سرزمین، ۱۱(۱)، ۲۹-۵۶.
۳. ایرانمنش، م.، مختاری، ب.، (۱۳۹۴) اکباتانی‌ها به دنبال حق به شهر: نگاهی به کنشگری شهری نوزاده در شهرک اکباتان. هفت شهر، ۴(شماره ۴۹ و ۵۰)، ۲۳۹-۲۴۷.
۴. پالپانیان، ع.، (۱۳۹۹) مجموعه نکات و پرسش چهارگزینه طبقه بندی شده، انتشارات گلشهر، تهران.
۵. توسلیان، ر.، حضرتی، م.، (۱۳۹۸)، تحلیل نقش کنشگران شهری در ارتقاء کیفیت فضای شهری (نمونه موردی: بافت فرسوده شهر زنجان)، اولین همایش ملی کیفیت در فضاهای معماری و شهری، زنجان، دانشگاه زنجان
۶. حبیبی، ک.، پوراحمد، ا.، مشکینی، ا.، (۱۳۹۹) بهسازی و نوسازی بافت‌های کهن شهری انتشارات دانشگاه کردستان.
۷. حبیبی، م.، مقصودی، م.، (۱۳۹۵) مرمت شهری: تعاریف، نظریه‌ها، تجارب، منشورها و قطع نامه‌های جهانی، روش‌ها و اقدامات شهری، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
۸. دانشپور، ز.، (۱۳۸۷). برنامه‌ریزی راهبردی و برنامه‌ریزی اختیار راهبردی: ویژگی‌ها، تفاوت‌ها و پیش شرط‌ها، نشریه مدیریت شهری، ۴(۱۴)، ۱۴.
۹. رضایی، ن.، ماجدی، ح.، زرآبادی، ز.، ذبیحی، ح.، (۱۳۹۷). تبیین نقش عوامل مؤثر بر تحقق‌پذیری طرح‌های توسعه شهری (موردی: شهر شیراز). فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، ۹(۳۴)، ۴۷-۵۸
۱۰. رفیعیان، م.، تقوایی، ع.، شاه محمدیان، ه.، (۱۳۹۷). تحلیلی بر مناسبات قدرت در فرایند برنامه‌ریزی طرح‌های توسعه شهری (محور ۱۷ شهریور). فصلنامه جغرافیا و توسعه، ۱۶(۵۲)، ۹۷-۱۱۶.
۱۱. رهنما، م.ر.، (۱۳۹۷)، پژوهشی پیرامون طرح‌های تفصیلی شهری با تأکید بر کاربری‌های آموزشی و بهداشتی، درمانی، مشهد، جهاد دانشگاهی
۱۲. داداش‌پور، ه.، و حاجی‌وندی، ن.، (۱۳۹۷). ارزیابی میزان تحقق‌پذیری طرح‌های توسعه و عمران ناحیه‌ای در ایران (موردی: طرح توسعه و عمران ناحیه‌ای ساوه). آمایش محیط، ۱۱(۴۱)، ۷۱-۹۲

۱۳. شریف زادگان، م.، ندایی طوسی، س.، (۱۳۹۳). سنجش قابلیت به‌کارگیری رهیافت نظری "برنامه‌ریزی پویا مختلط" در سیستم برنامه‌ریزی توسعه شهری ایران. نشریه هنرهای زیبا- معماری و شهرسازی، ۱۹(۲)، ۵۴-۳۹.
۱۴. صفری، ف.، و حسین‌زاده دلیر، ک.، و پورمحمدی، م.، (۱۳۹۹). امکان سنجی تهیه طرح‌های سیال شهری در برنامه‌ریزی کلان‌شهرها (موردی: کلان‌شهر تبریز). آمایش محیط، ۱۳(۴۹)، ۸۵-۱۰۸.
۱۵. عزیزی، م.، و ابویی اردکان، م.، نوری، ن.، (۱۳۹۱) بررسی نقش کنشگران و ابزارهای مدیریت شهری در یکپارچگی مدیریت کلانشهر تهران. مجله هویت شهر، ۶(۱۰)، صص ۵-۱۶.
۱۶. کلانتری، ع.، (۱۳۹۳)، طرح‌های توسعه شهری در دست انداز سوء مدیریت‌ها گفتگو با جلیل‌اللهیان رئیس نهاد تهیه‌کننده طرح جامع تهران نشریه شهر و ساختمان، سال ۴ شماره.
۱۷. کلانتری خلیل‌آباد، ح.، پوراحمد، ا.، قاسمی، ا.، موسوی، ر.، (۱۳۹۵). نهادهای محلی و ظرفیت آنها در توسعه گردشگری پایدار شهری، نشریه میراث و گردشگری، ۱(۱)، ۱-۲۱.
۱۸. کوزه‌گر کالجی، ل.، و جوکار، س.، (۱۴۰۲). بررسی دلایل عدم رعایت ضوابط و مقررات طرح‌های مصوب از سوی شهرداری‌ها با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA (نمونه موردی: کلانشهر اهواز). آمایش محیط، ۱۶(۶۱)، ۱۵۵-۱۷۴.
۱۹. محمدی دوست، س.، (۱۳۹۱) شراکت عمومی-خصوصی راهبردی جدید در احیاء و بازآفرینی بافت‌های فرسوده، مجله هفت شهر، ۳(۴۱-۴۲)، صص ۷۱-۵۸.
۲۰. مرکز آمار ایران (۱۳۹۵)، سرشماری عمومی نفوس و مسکن استان زنجان، مرکز آمار، تهران.
۲۱. مشهدیزاده دهقانی، ن.، (۱۳۹۵)، تحلیلی از ویژگیهای برنامه‌ریزی شهری در ایران، انتشارات دانشگاه علم و صنعت، تهران.
۲۲. مهدیزاده، ج.، (۱۳۹۳) برنامه ریزی راهبردی توسعه شهری، انتشارات معاونت شهرسازی و معماری وزارت مسکن و شهرسازی
۲۳. هیلیر، ج.، (۱۳۹۹). سایه‌های قدرت حکایت دوراندیشی در برنامه ریزی کاربری اراضی، ترجمه کمال پولادی، جامعه مهندسان مشاور ایران، چاپ دوم
۲۴. یاری قلی، و.، (۱۳۹۷) تبیین الگوی توسعه شهری زیست پذیر مطالعه موردی شهر زنجان، رساله دکتری، استاد راهنما محسن احدنژاد، دانشگاه زنجان، دانشکده علوم انسانی

25. Bernstein ,R. J. (2018). The New Constellation: The Ethical-Political Horizons of Modernity/ Postmodernity. Cambridge, Mass.: MIT Press
26. Castells ,Manuel (2009), Communication Power, Communication, 32(1(
27. Ewald ,F. (2012). ‘A power without an exterior’, in T. Armstrong (Ed.) Michel Foucault, Philosopher; New York: Routledge.
28. Gunder, M & ,Hillier, J .(۲۰۰۷). Problematizing responsibility in planning theory and practice :On seeing the middle of the string. Progress in Planning, 68(1), 57-96.
29. Habermas ,J (2017). The Philosophical Discourse of Modernity. Cambridge: Polity press .Translated by Frederick Lawrence
30. Haines, S. (2018). The system thinking approach to strategic planning and management. St.Luis press. New York Washington, D.C
31. Hegedus ,Jozesf, (2018), “Housing Finance In South Eastern Europe”, Metropolitan Research Institute, Budapest.
32. Miller ,J (2019). The Passion of Michel Foucault, New York: Simon and Schuster.
33. Obar ,Jonathan; et al. (2012" .(Advocacy 2.0: An Analysis of How Advocacy Groups in the United States Perceive and Use Social Media as Tools for Facilitating Civic Engagement and Collective Action ."Journal of Information Policy.
34. Rabinow, P. (2018) The Foucault Reader, New York: Pantheon